

Samhällsarbete och förebyggande verksamhet inom socialt arbete

Viveca Urwitz

Syftet med artikeln är att visa på utvecklingen inom det sociala arbetet när det gäller förebyggande insatser. Två perspektiv kan skönjas: det "socialadministrativa" perspektivet och "gräsrotsperspektivet". Ett försök att omsätta "gräsrotsperspektivet" till praktik i form av projektet "Kvinnor i glesbygd" relateras. Slutligen ges exempel på några olika begreppsanalytiska redskap – som är centrala för arbetet.

Viveca Urwitz är socionom och arbetar för närvarande som lärare i socialt arbete vid institutionen för Socialmedicin, Vårdcentralen Krokan, Karolinska institutet.

Artikeln är en bearbetning av ett föredrag hållet vid Svensk socialmedicinsk förenings höstmöte 1982.

Traditionellt har socialarbetarnas arbete kommit att modelleras efter andra hjälpare, läkarens eller advokatens. Arbetet har varit individriktat, men andra arbetsformer har vuxit fram under 1960- och 1970-talen som svar på den ökade insikten i industrialiseringens och urbaniseringens samhälle.

Denna insikt berör sammanhanget mellan de samhälleliga processerna och människors personliga sociala problem. Genomgripande och långtgående samhällsprocesser, industrialisering, urbanisering och befolkningsomflyttningar ger upphov till nya samhälleliga strukturer¹ tex snabbt uppbyggda bostadsområden dit människor från många olika länder med olika social och kulturell bakgrund flyttar. Dessa strukturer av olika slag liknar alltså frusna ögonblick av de ständigt pågående processerna. I dessa strukturer bor enskilda människor vilkas liv påverkas av samhällsprocesserna och strukturernas utformning. Dessa människor har de individuella, personliga problem vilka vi möter som

socialarbetare eller läkare. Denna kunskap om sambandet mellan människors personliga problem och de samhälleliga processerna eller samhällets utformning är ingalunda ny. Socialarbetaren Mary Richmond² hävdade vid grundandet av den första sociala högskoleutbildningen i USA 1910, att socialt arbete yrkesmässigt måste omfatta såväl insatser för individen som insatsen för att förändra samhällets skadliga verkningar på individen. På grund av samhällsutvecklingen framför allt i USA men också på grund av det starka psykoanalytiska inflytandet på det sociala arbetet, kom denna tendens inte att utvecklas förrän långt senare.

På 1960- och 1970-talen hade insikten om det sammanhang som beskrivits ovan, de mekanismer som styr, de konsekvenser man sett, blivit tillräckligt djup för att omsätta tankegångarna i praktiken. Likaså gjorde det politiska klimatet ett försök till en mer medveten social planering och strukturpåverkande insatser blev möjliga.

2 linjer i förebyggande arbete

Den utformning insatserna kom att få var inte entydig. I stort sett kan två huvudlinjer urskiljas. Industrialismen har medfört urbanisering, omflyttning, isolering, atomisering och en bristande social kontroll eller normlöshet. Konsekvensen är att den sociala reproduktionen fått allvarliga brister, både ur samhällets och individens synpunkt³.

Den ena linjen eller inriktningen för förebyggande arbete innebär att staten då griper in och kompenserar brister genom bättre planering grundad tex på befolkningsstatistik. Anpassningsproblem försöker man förebygga genom att förändra den formella sociala kontrollen till att bli mer informell. Polis blir kvarterspolis. Socialvård och sjukvård flyttar ut i närsamhället. Man bildar smågruppssamhället där

Gräsrotsarbete serverar inga färdiga tekniska lösningar utan försöker stimulera människors förmåga att ta itu med problemen, upptäcka bristerna och förändra dem.

den sociala kontrollen är högre etc. Man försöker utarbeta olika tekniska lösningar för att komma tillrätta med samhällets avigsidor.

Den andra linjen, som jag i fortsättningen ska koncentrera mig på, är en linje som tar sin utgångspunkt i att relationen mellan människor och samhället måste förändras för att man ska kunna förebygga sociala problem. Liksom den föregående linjen arbetar man med de informella strukturerna. Syftet är då att människor själva tillsammans ska granska sina erfarenheter och formulera dem och därigenom se hur de kan överskrida sin situation och själva vara med i en förändringsprocess. Denna linje serverar alltså inte några färdiga tekniska lösningar utan försöker i stället stimulera människors förmåga att ta itu med problem, upptäcka brister och förändra dem. Jag kallar dessa linjer "Det socialadministrativa perspektivet" resp "Gräsrotsperspektivet"⁴. Bakom dem ligger naturligtvis olika uppfattningar om hur människor och samhälle fungerar. Skillnaden accentueras kanske kraftigare inom det sociala arbetet, som ju ständigt rör värderingsfrågor, men jag tror mig ana att samma linjer kan skönjas när det gäller den förebyggande hälsovården.

Samhällsarbete i glesbygd – ett exempel

Det blir lätt tomma ord när man teoretiskt ska beskriva ett praktiskt arbete och jag tänkte därför beskriva ett av de projekt jag deltagit i. Det är ett projekt som inte varit speciellt omskrivet, det är inte tidsmässigt eller ekonomiskt omfattande och de resultat vi uppnådde kunde varit mycket större. Men jag har valt att berätta om detta projekt just därför att det inte är så glamoröst utan mer i en skala som kanske kan tillämpas som ett led i det dagliga arbetet.

Projektet "Kvinnor i glesbygd"

I mitten av 1970-talet arbetade jag som lärare i socialmetodik på högskolan i Östersund. Bland mina elever fanns en gång en student som gjorde praktik på Frösö sjukhus som kurator på bl a det kvinnliga akutintaget. Hon var överraskad över det stora antalet medelålders kvinnor från länets glesbebyggda delar. Tvärt emot den föreställning hon hade om det idylliska livet på landet ställt mot storstadens förbannelser hade dessa kvinnor en svår social situation. Männen pendlade under veckorna. Barnen hade flyttat söderut och kvinnorna satt på den nedlagda gården med åldriga svärföräldrar som yttre övervakare och jantelagen som en inre övervakare. Följden blev ofta svåra depressioner.

Våra resurser var begränsade. Vi hade drygt 5 månaders tid att arbeta på. 12 studenter arbetade på heltid och 2 lärare sammanlagt 8 timmar i veckan. Vi hade inga ekonomiska resurser.

Vår målsättning kan i korthet sammanfattas på följande sätt:

- att mobilisera kvinnor i glesbygd till att kritiskt granska sin situation, artikulera sina behov, samt eventuellt organisera sig för att uppnå förändring;
- att samla och systematisera information om dessa villkor och behov.

Mycket litet var dokumenterat om glesbygdskvinnornas situation under 1960–70-talet. Det som fanns rörde mer livet på landet före industrialiseringen. Vi lyckades intressera Jämställdhetskommittén som just planerade en undersökning om hemarbetande kvinnor och fick litet ekonomiskt stöd. Vi valde att gå ut i en kommun där sysselsättningsutredningen redan gjort vissa undersökningar och en mängd statistiska data fanns dokumenterade. Kommunen är en skogsbygd i inlandet som har ca 8 000 invånare. En intervjuundersökning med 100 kvinnor i åldern 16–64 år genomfördes. Nyckelpersoner i kommunen intervjuades. Intervjuerna med kvinnorna var omfattande och delvis ostrukturerade. De skulle tjäna 2 syften, att samla information men också för att skapa kontakt med kvinnorna ifall våra undersökningsresultat gav underlag för mer konkret handling.

En grupp arbetade också för att förankra projektet i bygden. Projektet måste framför allt förankras hos våra tilltänkta intervjupersoner. För att de inte skulle vara negativa eller rädda, måste de i god tid få positiv information. Vi genomförde därför noga förberedda "presskonferenser" med lokalpress och lokalradio. Vi talade om att intervjupersonerna skulle få brev och att vi därefter skulle ringa för att komma överens om tidpunkt. På detta sätt fick intervjupersonerna information i fyra steg, varje gång lite mer omfattande än den tidigare. De hann vänja sig vid tanken. Bara en vägrade oss intervju.

Innan hela denna informationskampanj hade vi ock-

å lagt ner ett stort arbete på att förankra oss hos nyckelpersoner i kommunen. Innan massmedia fick information hade vi ett möte med representanter från kommunstyrelse, socialnämnd, länsarbetsnämnd, sociala organisationer, studieförbund m.fl. Vi gav noggrann information om vårt projekt. På vårt pluskonto stod säkert att vi höll mötet i kommunen och ej i Östersund samt att vi bjöd på kaffe. Många kom nämligen åkande 10 mil, precis som vi. Att på detta sätt förankra projektet hos de etablerade organisationerna och de folkvalda är nödvändigt, då de annars kan upptakta nyheten som hot och motarbeta den.

Vidare genomfördes möten med studieförbunden centralt i Östersund för att förankra idén om studiecirklar som mobiliserande redskap.

Genomförande

Under en intensiv 2-veckorsperiod genomfördes de 100 intervjuerna. En manlig och en kvinnlig studerande åkte tillsammans. Intervjuerna tog mellan en till tre timmar. De flesta intervjuare möttes med öppna armar. Många hade förberett sig för intervjun. En kvinna hade bakat en tårta. Hon stängde in sig med studenterna i finrummet, och sade att detta tillfälle hade hon räntat på i 10 år. Vi hade förberett oss på att intervjuerna kunde bli känsliga men ändå övervåldigades studenterna ibland av den ensamhet och förtvivlan som kvinnorna kände. De fick senare flera gånger bekräftat hur positiva de flesta kvinnor var till intervjun. Detta var ju också extra viktigt. Intervjuerna framför allt var ett medel för att skapa kontakt inför kommande aktiviteter.

Undersökningresultaten bekräftade i stort sett den uppfattning vår kuratorspraktikant hade haft. Förutom sådana materiella brister som att 65% av undersökningsspersonerna saknade körkort och/eller tillgång till bil i en bygd där bussarna ibland endast går 2 gånger i veckan, kom intervjuerna att klart visa på kvinnornas uppfattning av sin situation som något som ej gick att påverka. Kvinnorna tyckte själva att de skulle stå tillraka för alla. Inte skulle gamla käringar söka arbete när ungdomen gick arbetslös. Inte kunde de sätta sig på skolbänken. Att gå i gårdarna passade sig inte, då blev man kallad sladdertacka⁵.

Återföring och uppföljning

Intervjumaterialet kunde presenteras på ett stort möte i kommunen redan 6 veckor efter intervjuerna. Detta gjorde att intresset var stort och till det möte vi anordnade kom ca hälften av de intervjuade samt några andra intresserade, sammanlagt ett 70-tal personer. Alla intervjuade hade i förväg fått rapporten.

Nästa termin startade några provstudiecirklar med syfte att utifrån deltagarnas egna erfarenheter och behov åstadkomma konkreta förbättringar av kvinnornas

förhållanden i bygden⁶. Affärs- och busstider ändrades och anpassades till varandra. Ett samarbete startades med läns museet kring dokumentation av textila tekniker. Länsarbetsnämnden försökte starta utbildning. Planerna var att ytterligare cirklar skulle starta till hösten och provcirkelarnas deltagare skulle vara cirkelledare.

Så långt följde jag projektet. Jag vet att de studieförbund som engagerade sig tappade intresset och cirkelverksamheten fick inte den genomslagskraft vi hoppats på.

Samhällsarbetets innehåll – några begrepp

Det är två sorters kunskap vi använde. Kunskap om de problem man arbetar med – i det här fallet kunskap om glesbygdens ekonomiska och geografiska struktur, kunskap om kulturmönster o dyl. Men det behövs också kunskap om själva arbetssättet – analytiska redskap som hjälper att planera förändringsarbetet, modeller, begrepp och handlingsregler som gör det möjligt att bestämma positioner i processen och tillvägagångssätt. Samhällsarbete som arbetsmetod innebär ett försök till mobilisering och medvetandegörande av maktlösa grupper för att försöka åstadkomma förändring i gruppens intresse. Till skillnad från det socialadministrativa perspektivet innebär det att man måste göra en rad ställningstaganden. Man måste framför allt ta ställning, till vems förmån en förändring ska göras. En aktion som ska tillföra de maktlösa grupperna något innebär att någon annan grupp eller person måste ge avkall på någonting, resurser eller makt. Om kvinnor i glesbygd skulle ställa krav på samma rättigheter som andra människor i Sverige, skulle det tex kunna innebära att männen i samma bygd måste lämna ifrån sig sina arbeten eller, vilket verkligen är en förändring, att arbetsplatserna i landet måste omfördelas. I stort sett kan följande fyra inblandade parter i ett socialt förändringsarbete utskiljas. (Figur 1)

Samhällsarbete som arbetsmetod innebär ett försök till mobilisering och medvetandegörande av maktlösa grupper för att åstadkomma förändring i gruppens intresse.

Figur 1. Grundläggande parter i socialt förändringsarbete.

Klient (grupp):	Den eller de människor som ska dra nytta av förändringen och som ingått ett avtal om att förändring är nödvändigt.
Måltavla:	Den eller de människor som måste bearbetas, påverkas eller förändras för att förändringen ska komma till stånd.
Samarbetspartner:	Den eller de människor utöver klient, socialarbetaren måste samarbeta med för att målet ska nås.
Anställningssystem:	En organisation som anställer socialarbetare och dess kompetensområde, regler, befogenheter och klimat.

(KÄLLA: Mihan-Pincus 1978)

I vårt exempel är det kvinnorna i glesbygd som är klienterna. Våra samarbetspartners är jämställdhetskommitten och studieförbunden. Vår måltavla var förutom vissa konkreta industriidkare i kommunen också länsarbetsnämnden, kommunens politiker samt de socialarbetare, psykiater mfl som i regionen kommer i kontakt med kvinnor i liknande situation som våra intervjupersoner. Ytterligare en viktig part finns inblandad, i de fall man är socialarbetare, läkare eller dylikt, nämligen det system man är anställd i, dess kompetensområde och det klimat som råder.

Dessa begrepp hjälper alltså till att klargöra för vem man arbetar och skillnaden mellan en klient och en samarbetspartner. När socialvård och sjukvård samarbetar är det till förmån för någon klient/patient och inte för att man ska dricka kaffe tillsammans. Själv har jag suttit på otaliga sammanträden när socialbyrån skulle samarbeta med skolan eller ungdomsgården bara för att någon tyckte man skulle samarbeta. Utan en ordentlig målformulering och ett konkret förändringsarbete blir "samarbete" snart pinsamt och brukar rinna ut i sanden. Det är också viktigt att formulera vilka personer som inryms i måltavlan. Det är nästan oundvikligt att i något stadium av förändringsprocessen få en konflikt med dessa personer. Det är då viktigt att kunna analysera vilka möjligheter man har att påverka

dessa personer eller vinna över dem i en konfliktssituation. Åke Sandberg (8) har belyst detta utomordentligt väl i sin bok "En fråga om makt".

Medvetandegörande och mobilisering

När det gäller att arbeta på ett sådant sätt i förhållande till klienterna att arbetet får en medvetandegörande och mobiliserande funktion, att förändringen blir ett resultat av att människor överskrider sitt predikament, är det inte något lätt. En stor dos insikt och ödmjukhet krävs av förändringsarbetaren. Vi är alla inskolade i ett teknokratiskt experttänkande och snara att omyndigförklara människor.

Medvetandegörande är ett begrepp som formulerades av Paolo Freire (9). Centralt hos honom står möjligheten att erövra kunskap genom praxis, handlingar genom vilka människan förändrar sin situation. Detta är ett perspektiv som står i stark kontrast till det socialadministrativa perspektivet på kunskapsproduktion och mänsklig förändring. Om man utifrån detta perspektiv uppfattar att det är brist på kunskap som förorsakar sociala problem försöker man fylla detta tomrum så som man fyller en behållare. Man drar igång informationskampanjer för att öka människors medvetenhet om tex missbruksproblem. Resultaten är sällan imponerande.

Man måste ha människors konkreta situation som utgångspunkt. Det måste finnas fundamentala erfarenheter utifrån vilka de kan strukturera sin situation. Alternativet måste grunda sig på människors önsknings, drömmar och behov. Genom att konfronteras med de verkliga förhållandena blir lösningen en utmaning som kräver svar både på en intellektuell nivå och en handlingsnivå. Det stimulerar till reflexion, undersökning och handling var igenom människor provar nya möjligheter. Härigenom menar Freire, kan de förtryckta överskrida gränserna för tidigare erfarenheter och nå fram till ny kunskap om sig själva och sina förhållanden. Människan är en praxisvarelse. Hindrar man henne från praxis blir hon nersänkt i sin egen begränsade verklighet – passiv och tror att inget går att ändra. Freires metodik för medvetandegörande har övertagits av många samhällsarbetare och andra som sysslar med socialpedagogisk verksamhet. Hur man

.....
Mobilisering innebär att man i förändringsarbetet tar tillvara de exploaterade gruppernas resurser.
.....

gör kartläggningar tillsammans med en befolkning och tillsammans formulerar problem, erfarenheter och förändringar.

Mobilisering eller organisering är begrepp som ofta återfinns hos den amerikanske medborgarrättskämpen Saul Alinsky (10). Det innebär att man i förändringsarbetet ska ta tillvara de resursfattiga och exploaterade grupperna och individerna i samhället. Medvetandegöring och mobilisering blir därför två sammanflätade arbetssätt. Mobilisering handlar om hur man knyter kontakter, hur man förankrar sig bland de människor man vill arbeta med och hur man kan hjälpa dem att organisera sig.

Etik och teknik

När vi i socialt arbete pratar om medvetandegöring och mobilisering och andra liknande begrepp så är det inga tekniska regler för hur man exakt ska gå tillväga. De är etisk-praktiska regler och kan bara tillämpas som ett resultat av en sammansmältning av intuition, värdering och kunskap och personlig mognad. Även om man kan läsa i tio böcker om hur man förankrar ett projekt bland befolkningen kan man ändå aldrig veta exakt hur det ska göras i varje specifik situation.

Samhällsarbete eller förändringsarbete på det sätt jag här beskrivit, är ett tålamodsprövande arbete. Vi hade naturligtvis kunnat göra en vanlig intervjuundersökning i Ragunda kommun utan att lägga ned så mycket tid på att förankra oss. Vi hade kunnat presentera våra siffror för Länsarbetsnämnd och Jämställdhetskommitté. Resultaten hade kanske blivit desamma, men det är snarare troligt att arbe-

tet då hade resulterat i en eller två vackra rapporter utan vidare åtgärd.

Välfärdssamhället står i en kris. Den totalomslutande teknokratiska värden hjälper inte. I stället ropar man på andra insatser. Förebyggande insatser inom hälso- och sjukvården är ett sätt. Det gäller då att vara på sin vakt så att dessa insatser inte blir lika teknokratiska och passificerande. Jag ville här kort visa att de experiment som pågått inom socialt arbete i över tio år lärt oss något om möjligheterna men också om fällorna i ett sådant arbete.

REFERENSER

1. *Swedner, H:* (1982) Universitetsdisciplinen Socialt arbete. Ett försök att formulera en tankeram. Stencil. Socialhögskolan i Göteborg.
2. *Richmond, M:* (1965) Social Diagnose Free Press, USA utom första gången 1919
3. *Ronnby, A:* (1981) Socialstaten. Till kritiken av socialteknokratin. Studentlitteratur. Lund
4. *Wahlberg, S mfl:* (1978) Samförstånd eller konflikt. Om samhällsarbete inom socialvården. Sociala metoder 2. Socialstyrelsen. Liber förlag. Stockholm.
5. *Andersson, Ann-M mfl:* (1978) Kvinnor i Glesbygd. Självständigt arbete i Social metodik. Betygsgraden med beröm godkänd. Högskolan i Östersund. Stencil
6. *Eldestrand, A mfl:* (1978) Rapport från studiecirkel i glesbygd. Självständigt arbete i Social metodik. Betygsgraden med beröm godkänd. Högskolan i Östersund. Stencil
7. *Minhan, A och Pincus, A:* (1977) Praktiskt socialt arbete. Wahlström och Widstrands förlag. Stockholm
8. *Sandberg, Å:* (1975) En fråga om makt. Bokförlaget Prisma. Stockholm
9. *Freire P:* (1972) Pedagogik för förtryckta. Gunnessons förlag. Falköping 1974
10. *Alinsky, S:* Rules for Radicals. Viut?? USA 1974